Continue kritiek der sociaal-democratie

J.A.A. van Doorn 1925-2008

De levenskracht van een politieke stroming wordt niet enkel afgemeten aan de weerklank van haar plannen en daden, maar ook aan de kritiek die dergelijke plannen en daden oproepen. Zo bezien is de PvdA ernstig verzwakt door het overlijden van Bart Tromp, H.J. Schoo, Thijs Wöltgens en — op dinsdag 13 mei jongstleden — J.A.A. van Doorn. Van Doorn was partijloos en onafhankelijk curator van de liberale Telderstichting. Hij was een realist, géén idealist, afgezien van een korte flirt met internationalisme in een bekroond essay uit 1948 over de crisis der strijdkrachten. Toch kwam zijn politieke denken neer op een gefascineerde en onophoudelijke beoordeling van het socialisme.

Het waren zijns inziens socialisten die de moderne volksvertegenwoordiging met massapartijen vorm gaven en de moderne regulering van het kapitalisme op gang brachten. De socialisten daagden ook de burgerlijke rechtswetenschap uit, het utilitarisme en de klassieke politieke economie, wat allemaal bijdroeg tot de bevordering van sociologie als zelfstandige discipline. Het socialisme is volgens Van Doorn de belangrijkste ideologie geweest in de legitimering van modern beleid en bestuur, ondanks de late industrialisatie, het krachtige sociale liberalisme en de concurrentie tussen de arbeidersbeweging en de gereformeerde en katholieke emancipatie in het Nederlandse patroon.

Van Doorns omgang met de sociaal-democratie doorloopt drie fasen. In de eerste fase — van de bevrijding in 1945 tot de oliecrisis in 1973 — is hij naar eigen zeggen een vage progressief en antikatholiek. Hij maakt naam met gedegen onderzoek naar stadsbuurten, stratificatie, de verdwijning van het proletariaat en de opkomst van een middengroep van employés (*De proletarische achterhoede* uit 1954, *Sociale ongelijkheid en sociaal beleid* uit 1963). Tot op hoge leeftijd deed hij dit soort onderzoek nog, getuige het artikel 'De strijd om de Maastrichtse arbeidersklasse' (1987) en 'De strijd tegen armoede en werkloosheid in historisch perspectief' (1992).

In de tweede fase — vanaf het kabinet-Den Uyl tot het einde van de Koude Oorlog in 1989 — is Van Doorn een van de belangrijkste tegenstanders van Nieuw Links, de democratiseringsgolf en de doctrine van nivellering van welzijn. Hij vervangt zijn geloof in *social engineering* en sociologie als interventiewetenschap door conservatisme en een pragmatische benadering van liberalisering van de economie. Hij wordt bekend met zijn aanval op de Machtigingswet van Den Uyl en een dubbele these over de stagnatie van de verzorgingsstaat en de ontvlechting tussen overheid en samenleving.

Vanaf 1989 tot zijn dood ontvouwt Van Doorn allerlei beschouwingen over het socialisme als historisch intermezzo. Ik noem

Het socialisme als kameleon (1992) over de vele koerswijzigingen van de PvdA, het artikel 'De sociaal-democratie en het koloniale vraagstuk' (1999) over het heimelijke kolonialisme van de SDAP en de invloed daarvan op ontwikkelingsbeleid van Tinbergen, Den Uyl en Pronk, het hoofdstuk over de afnemende impuls van generatiewisselingen vanaf de kathedersocialisten rond 1870 tot de opheffing van Niet Nix in 1999 (*Gevangen in de tijd*, 2002), en het monumentale *Duits socialisme* (2007) over de invloed van de SPD op de NSDAP en de socialistische lading van Hitlers project.

Vervlochten met deze geschiedschrijving is een politiek argument over het einde van de sociaal-democratie, dat doet denken aan *The modern social conflict* (1988) van Van Doorns geestverwant, de liberale socioloog Dahrendorf. Dat argument wordt klemmend samengevat in Van Doorns laatste artikel, 'Herfsttij der democratie', dat in de zomer van dit jaar postuum zal verschijnen in de bundel *Nederlandse democratie*. Temidden van alle technische ontwikkeling, sociale stijging en culturele verheffing is de Europese sociaal-democratie ingehaald door haar eigen succes. Arbeiders zijn consumenten geworden met persoonlijke sociale rechten, de arbeidersmassa is opgegaan in een bont bestedingspubliek. De arbeiderspartij werd eerst een volkspartij en is thans een campagnepartij zonder wereldbeschouwing, achterban en subcultuur. De macht en de wil van sociaal-democratische leiders en elites om het kapitalisme te reguleren via een daadkrachtige overheid heeft plaatsgemaakt voor een omarming van ondernemerschap, marktwerking en de cultus van ontspanning en jeugdigheid.

Er is zeker wat in te brengen tegen Van Doorns conclusie dat sociaal-democraten liberalen zijn geworden met een vormloos gemeenschapsbegrip. Hij heeft geen vergelijkend onderzoek gedaan naar de Derde-Wegperiode in de internationale sociaal-democratie (in Nederland: het kabinet-Lubbers III en de kabinetten van Kok). Hij gaat voorbij aan de opkomst van de SP en de Linke Partei in Duitsland. Hij doet niets met de — toegegeven: vertraagde en omstreden — ontwikkeling van een sociaal-democratische visie op economische én culturele integratie van immigranten in *Dit land kan zoveel beter* (2005) van Wouter Bos en *Het land van aankomst* (2007) van Paul Scheffer.

Maar dat doet allemaal niets af aan de enorme betekenis van deze socioloog, historicus en ook politiek filosoof — de grootste na De Kadt — voor de identiteit van de Nederlandse sociaal-democratie. Van Doorn is er niet meer om koel en scherp te verwoorden wat zij was, hoe zij door andere stromingen wordt gezien, wanneer zij zichzelf niet meer kent, en wat haar missie kan zijn om sociale verschrikkingen te verhinderen en te verzachten. Andere onderzoekers en intellectuelen zullen voortaan samen moeten doen wat deze eenmansdenktank een leven lang op eigen kracht deed: het reëel bestaande socialisme taxeren, met al zijn bedoelingen en blunders.

JOS DE BEUS
Oud-curator van de Wiardi Beckman Stichting